

NAGY MÁRTA

ECKHART MESTER

Gondolatai a mozgás természetéről

Eckhart már egészen fiatalon a domonkos rend kötelékébe lépett az erfurti kolostorban. Az 1260 körül született Mester egy korai művének („Die Rede der Unterweisung”) egyik széljegyzetében fennmaradt ugyanis a következő utalás: „Ezeket a beszélgetéseket a thüringiai vikárius és erfurti perjel, Eckhart domonkos rendbeli testvér olyan gyermekekkel folytatta, akik sok kérdést tettek fel neki, amikor együtt ültek a tanleckéken.” Ez a szövegrészlet 1298 körül keletkezett Erfurtban. Egy még korábbi adat szerint 1277-ben Párizsban már az „artes liberales”-t tanulta rendjének megbízásából, következőképp valóban igen fiatalon kellett az erfurti kolostorba lépnie.

Eckhart korában az alább kifejtésre kerülő ferences—domonkos vita állt a teológiai disputák középpontjában, így diákként még követhette az Albertus Magnus és Aquinói Szent Tamás tanairól szóló vitát. Albert halálával egyidőben kezdte meg teológiai tanulmányait Kölnben, a domonkos rend főiskoláján.

Az 1293—1294. tanévben Eckhart már Petrus Lombardus Szentenciáiról tartott előadásokat Párizsban, harmadik párizsi tartózkodásakor (1301 és 1303 között) pedig a „szent teológia mesterévé” (magister sacrae theologiae) avatták. Ekkor lett Eckhart testvérből Eckhart mester, a teológia professzora.

1311 és 1313 között harmadszor tanított rendje megbízásából Párizsban a nagyhírű egyetemen. Ez a küldetés ritka megtiszteltetést jelentett, amelyben a domonkosok közül csupán Aquinói Szent Tamás részesült Eckhart előtt. A megbízatás oka éppen a ferencesek és domonkosok között egyre erősödő rivalizálás volt. A Mester személyében a domonkos rend különösen képzett és tehetséges teológussal képviseltette magát a párizsi egyetemen. Ekkor lett Eckhart „magister actu regens”. Ezen utolsó párizsi működése idejére tehető több fontos irodalmi művének keletkezése, így az „Opus tripartitum”-é és számos bibliai kommentáré. Ekkor született a „Quaestiones Parisienses” mozgásról szóló eszmefuttatása is.

A kora középkor magasabb képzettséget adó iskolái székesegyházi, kolostori vagy udvari központokban (schola cantorum, schola palatina stb.) működtek. A 11. és 12. században egyre kedvezőbbé váltak a feltételek az egyetemek létrejöttéhez. Arisztotelész, Eukleidész és Ptolemaiosz műveinek latinra fordítása, a római jog újjáéledése és az arab kultúrával való érintkezés nagy érdeklődést keltett a műveltség megszerzése iránt. A városok kialakulása és fejlődése, illetve a városi iskolák megerősödése megfelelő légkört teremtett a közös munkához és a tudományok fejlődéséhez. A négy legfontosabb diszciplína a teológia, a filozófia, a jog és az orvostudomány volt. Az ezen tudományokat művelő iskolák tanárai és diákjai testületeket, közösségeket, ún. „universitasokat” hoztak létre abból a célból, hogy különféle kiváltságokat nyerjenek az egyháztól és az államtól, illetve hogy már meglévő kiváltságaikat megvédjék. Ebben az értelemben a párizsi magiszterek közösségéből lett először „universitas”.

Már a 12. században neves tanárok oktattak a Sainte-Geneviève kolostor épületében, a kolostor védelme alatt, akiket diákjaik tartottak el. A legismertebb itt működött tanár Abelardus volt. Az első „universitas magistrorum” 1200 körül alakult meg, amelyből később az „universitas magistrorum et scholarium” fejlődött ki.

A pápa és a császár egyaránt igyekezett privilégiumokkal védeni az új intézményt, egyidőben a bolognai „egyetemmel”, a jogtudományok akkor létrejött központjával.

Négy nemzet vagy fakultás (nationes vel facultates) működött ekkor Párizsban: a francia, a pikárd, a normann és az alemann (ez utóbbihoz tartoztak az angolok, németek, magyarok, csehek, lengyelek és skandinávok). E „nemzetek” fiai tanulhattak itt filozófiát, teológiát, egyházjogot és orvostudományt, és az e fakultásokon szerzett tudományos fokozatot (licentia ubique docendi) mindenütt elismerték.

A tanítás alapját Petrus Lombardusnak, a St. Victor kolostoriskola magiszterének „A szentenciák négy könyve” című munkája, illetve az ehhez írt kommentárok képezték. Lombardus szentenciáit használták évszázadokon keresztül az egyik legfontosabb tankönyvként. Jelentős kézikönyvek (ún. kompendiumok) szerzői voltak, akiket később az egész középkorban olvastak: Cassiodorus (De doctrina christiana, De artibus ac disciplinis liberalium litterarum), Boëthius (De consolatione philosophiae, De geometria, De institutione arithmetica ac musica), Isidorus Hispalensis (Etymologiae), Martianus Capella (De nuptiis Mercurii et Philosophiae), Dionüsziosz Areopagitéz (De divinis nominibus), Scotus Eriugena (De divisione naturae, valamint Dionüsziosz Areopagitéz és Nüsszai Gergely műveinek latinra fordításai), Hugo de Sancto Victore (Didascalicon) és Bonaventura (Itinerarium mentis in Deum, De triplici via).

A korabeli egyetemi oktatás eredetileg „lectio” és „disputatio” formájában történt. Pseudo-Boëthius a reggel szokásos lecke mellett megemlíti az artes-fakultás délutáni disputációját is, amely a lecke anyagának elmélyítését és a gyakorlást szolgálta. Már Petrus Lombardus bibliakommentárját is több helyütt kérdések szakítják meg (quaestiones incisae), melyek azután a Lombardus-szentenciákhoz, a bibliai könyvekhez és az Arisztotelészhez fűzött quaestio-kommentárok révén végleg úrrá lettek a lectio felett.

A lejegyzett quaestiók szerkezetét a következőképpen lehet felvázolni: a cím a kérdés-feltevés témáját jelöli meg, többnyire egy tényleges kérdés formájában. Így Eckhart negyedik párizsi quaestiója esetében a következőképpen: „Vajon ellentmondás-e az, ha valamely mozgás határtalan?” Ezután a kérdés megválaszolása következik, majd ellenérvek sora és azok cáfolata (például az említett quaestio esetében: „Nyilvánvalóan nem, mivel találunk határtalan mozgást, például az ég mozgását”), vagy pedig a kérdés feltevését rögtön ellenérvek felsorolása követi. Maguk az ellenvélemények, illetve cáfolataik olvasott auktorok műveiből vagy ismert idézetekből származnak. Így Eckhart a mozgásról elmélkedő quaestiójában saját érvei mellett mindenekelőtt rendjének egyik legnagyobb antik példaképét, Arisztotelészt hívja segítségül, nemegyszer Aquinói Szent Tamás kommentálásában. „Ki kell jelentenünk, hogy az ellentmondás” – cáfolja a mozgás határos volta melletti ellenérvet Arisztotelész Metafizikája és Fizikája alapján – „mivel nincs mozgás, ha nincs mozgatus”. Az ég mozgása vizsgálatához is Arisztotelész nyújtja a példát: arról a határról kell elmélkedni Eckhart szerint, „amelyben az elmozdulás lejártszódik, és amely felé irányul”. Fontos forrásként használta a Mester mind Arisztotelész, mind Aquinói Szent Tamás „De caelo et mundo” című műveit. „Így hát az ég ré-

szei révén mozog, mivel elsődleges”. Helyenként azonban vitába is száll az ókor tudósai-
val, köztük a „Filozófus”-sal (Arisztotelésszel) is: „Az ókor szerint az ég mozgásának
a célpontja a nála alacsonyabb rendű dolgok létrehozása és elpusztítása. Ámde stb.”

Mint mondtuk, Eckhart mester Arisztotelész mellett nyilvánvalóan jól ismerte
Aquinói Szent Tamás és Albertus Magnus munkáit is. A mozgással kapcsolatban első-
sorban Tamás „De caelo et mundo”-ja és Fizikája jelenthetett forrást, illetve Albert Fizikája
és „De causis et processu universitatis” című műve. Ezekhez lásd alanti szemelvényünkben
az „Ami azt a határt illeti, amelyben az elmozdulás történik, ez alá van vetve egy mozgás-
nak, vagyis az elsődleges mozgónak” kezdetű részt (4. pont). Eckhart olvashatta Sigerius
de Brabantia Fizikáját is (vö. „az ég részei mozognak, de a középpontja nem”).

Miután Szent Bonaventura és Aquinói Szent Tamás közös küzdelmének eredménye-
ként a kolduló rendek is katedrát kaptak Párizsban, ez lett a ferences és domonkos bará-
tok teológiai képzésének központjává. Itt tanított 1248 és 1251 között Szent Bonaventura,
a régebbi ferences iskola legnagyobb mestere, a domonkosok közül pedig Albertus
Magnus (aki később a kölni domonkos főiskola „studium generale”-ját szervezte meg),
illetve Aquinói Szent Tamás két alkalommal is: 1256-ban, valamint 1269 és 1272 között.
Aquinói után tevékenykedett Párizsban Eckhart mester, valamint az újabb ferences isko-
la legjelentősebb képviselője, Johannes Duns Scotus. Ugyancsak velük egyidőben mű-
ködött itt a hispániai Gonsalvus mester, aki egyik fennmaradt quaestiójában (egy Eck-
hartra vonatkozó kiegészítéssel) a korabeli ferences–domonkos viták egyik fontos
problémáját, az akarat és az értelem egymáshoz való viszonyát vizsgálta.

Az egyetemek alapításával egy harmadik hatalom is megjelent a pápaság (sacerdo-
tium) és az állam (imperium) mellett, mégpedig a studium. Az univerzitások bizonyos
mértékig az egyház peremén álltak, többször kerültek összeütközésbe a dogmával, s bár
az egyház hatása mindig is érvényesült a középkori oktatás ezen legfontosabb intézmé-
nyeiben, mégis meg tudták őrizni önálló fejlődésüket, s ki tudták építeni egyre szélesülő
autonómiájuk biztosítékait.

Az egyetem volt az a szellemi műhely, ahol tudást oktattak, és a bölcsesség (sapientia)
kormányzott.

Az egyetemeken kialakult teológiai irányzat volt a skolasztika, melyből a legnagyobb
mesterek (így Aquinói Szent Tamás és Albertus Magnus) önálló filozófiát teremtettek.
Céljuk az egységes keresztény világnézet létrehozása és a keresztény hit igazságainak át-
fogó tartalmi rendszer keretében történő kifejtése volt a Canterbury-i Anzelm által meg-
fogalmazott „fides quaerens intellectum” elv alapján.

A skolasztikában alapvetően két szellemi irányzat fonódott össze. Az egyiket az egy-
házatyák öröksége jelentette, elsősorban Szent Ágoston alapján. Rajta kívül Dionü-
sziosz Areopagitész és Damaszkuszi Szent János szerepe volt meghatározó. Ebbe a ha-
gyományba keveredtek egyéb filozófiai irányzatok is, így például az újplatonizmus. A
másik vonal Arisztotelész tanainak áthagyományozódása volt. Arisztotelész munkái ez
idő tájt váltak ismertté nyugaton, javarészt kommentárok kíséretében. Az ő filozófiája
volt az első igazi filozófiai rendszer, amelyet a középkor megismert (Averroës, Avicenna
és mások közvetítésével). Ezzel együtt az arab-zsidó gondolkodók (így például Moises
Maimonides) is nagy jelentőségre tettek szert. Szélsőséges irányt jelentett itt az averroiz-
mus, amely az arisztotelészi tanokat kritika nélkül vette át, s az arisztotelészi filozófia
és a teológia ellentmondásainak kiküszöbölése érdekében a „kettős igazság” tanát vé-
delmezte.

A két hagyomány követői nemegyszer összeütközésbe kerültek egymással. Az augusztinizmus híveiként fellépő ferencesek hatására például az 1210-es párizsi egyházmegyei zsinat „kiközösítette” Arisztotelészt.

Nem bizonyítható, ám vannak feltevések arra vonatkozólag, hogy az 1326-ban Eckhart ellen indított inkvizíciós eljárást is befolyásolta a két rend vitája. A vádat ugyanis, amely Eckhartot eretnekként bélyegezte meg, két ferences testvér képviselte. S bár közvetlen munkatársai azonnal védelmükbe vették a tanúbizonyosságuk szerint feddhetetlen életű és tiszta tanokat hirdető mestert, két, amúgy igen rossz hírű rendtársa (akik egy korabeli forrás szerint „besúgók és rágalmozók” „*criminales et infamatores*”) voltak, ugyancsak a vád mellett tanúskodtak.

Maga a per a középkor köztisztületben álló és nagy megbecsülésnek örvendő teológusai ellen indított inkvizíciós eljárások sorába tartozott. Miután Eckhartnak a pápához intézett fellebbezését a bizonyítékok elégtelen volta miatt elutasították, arra még engedélyt kapott a mester, hogy megjelenjen az avignoni hatóságok előtt. Nem tudni, hogy az akkor 77–78 éves Eckhart eljutott-e Avignonba, az azonban bizonyos, hogy az őt elítélő bullát (*In agro dominico*, 1329. március 27.) már nem élte meg.

A 12. századra véget ért a középkori kolostorok fénykora. Egyes kolostorok és rendek ugyan továbbra is követték a hagyományokat, és minél teljesebb eltávolodásra törekedtek a világi élettől (ld. bencések: liturgikus kötelességek növelése; ciszterciek: a fegyelem szigorítása, a laikusokkal való kapcsolatok korlátozása, gazdasági önellátás), mások azonban a világi kapcsolatok erősítésén fáradoztak. Az utóbbiakhoz tartoztak a 13. század elején alakult kolduló rendek.

A ferences rendet 1210-ben ismerte el III. Ince pápa. A *fratres minores* eszménye a teljes szegénység volt, mely az egész közösségre vonatkozott. Kezdetben még pénzhez sem nyúlhattak, de 1230-ban IX. Gergely pápa bullája már engedélyezte, hogy a kolostorok kisebb vagyonnal rendelkezzenek. Bár egy kisebbség továbbra is tartotta magát Szent Ferenc alapító elveihez, fokozatosan enyhült a rend szigora. Elsősorban hittérítő és prédikáló tevékenységük volt jelentős. Legnagyobb gondolkodóiknak Duns Scotust és Szent Bonaventurát tekinthetjük.

A domonkos rend 1206 és 1210 között alakult, első generális káptalanja 1220-ban volt. (A két kolduló rendet legfőbb vezetőik, a generálisok egyenesen Rómából irányították a generális káptalan intézménye segítségével). A domonkos rend prédikáló rendként jött létre (*Ordo Praedicatorum*), s eredeti célja az albigens eretnekek megtérítése volt. Azonban már Szent Domonkos kiterjesztette más területekre is a hittérítő tevékenységet. Kezdetben ugyancsak a teljes szegénység eszményét hirdették, de 1465-ben Róma megszüntette az erre vonatkozó utasítást. A domonkosok jelentős eredményeket értek el a tudományok és a művészetek területén.

Alább teljes terjedelmében közöljük Eckhart negyedikként fennmaradt, az 1311–1312. tanévben keletkezett előadásvázlatát („*Utrum aliquem motum esse sine termino implicit contradictionem*”) annak illusztrálására, hogyan épült fel egy korabeli *quaestio*. A fordítás alapjául Eckhart művei kritikai kiadásának ötödik kötete szolgált.

**Vajon ellentmondás-e az,
ha valamely mozgás határtalan?
(1311–1312)**

1. Nyilvánvalóan nem, mivel találunk határtalan mozgást, például az ég mozgását.
2. Ellenvélemény: a mozgás határa azonos az elmozdulással. Aki tehát tagadja a határ létezését, az tagadja a mozgást.
3. Ki kell jelentenünk, hogy ez ellentmondás, mivel nincs mozgás, ha nincs mozgatás. Továbbá: ez lehetőség volna megvalósulás nélkül. Az ég mozgásával kapcsolatos érvre azt kell válaszolnunk, hogy az ég mozgásának kiindulópontját el kell vetnünk. Így hát nem marad más hátra, mint elmélkedni arról a határról, amelyben az elmozdulás lejátszódik, és amely felé irányul.
4. Ami azt a határt illeti, amelyben az elmozdulás történik, ez alá van vetve egy mozgásnak, vagyis az elsődleges mozgónak. Az első mozgó test az elsődleges test, ezen oknál fogva az első testnek kisebb lehetősége van, következésképpen kisebb a mozgása: amennyiben tehát első mozgó, az ő mozgása a legkisebb. Mert vannak olyan fogalmak, amelyek a tökéletességet fejezik ki, és vannak olyanok, amelyek a tökéletlenséget; a mozgattatás pedig tökéletlenséget fejez ki. Így hát minél tökéletesebb valami, annál kevésbé mozgatják és szabják meg a helyét, ellenkezőleg: ő mozgat mindent, és ő szabja meg mindennek a helyét; mert a föld nem lokalizál semmit, a víz már több dolgot, és így felfelé haladva az ég mozog a legkevésbé, mivel egyetlen térben mozog, ott, ahol van; egyébként csak a mi elképzelésünk szerint mozog egyik helyről a másikra. Továbbá egyetlen mozgásról van szó: az ég részei mozognak, de a középpontja nem: mert ő elsődleges mozgó a benne rejlő mozdulatlansághoz képest, hiszen ez a tökéletesség tulajdonsága; így hát önmagában kell mozognia, de a középpontja nem mozdul el.
5. És ha valaki úgy érvel, hogy a részek csak lehetséges léttel rendelkeznek, azt kell válaszolnunk, hogy ez az érv épp az ellenkezőjét bizonyítja. Mert pusztán annál fogva, hogy a részek a lehetőség állapotában vannak, az eget ők mozgatják, mivel a mozgás a lehetőség állapotában lévő létező cselekvése. Mert a változandóság és változatlanság oka minden esetben az egész és a rész: a lét teljességével rendelkező jelenségek változatlanok, mint például Isten; ezzel szemben minden, ami a létezésből csak egy résszel rendelkezik, változékony. Ezt mondta ki Tamás „Értekezés a rosszról” című művének a démonokról szóló fejezete második kérdésfeltevésében, amikor egy érvet boncolgat. Így hát az ég részei révén mozog, mivel elsődleges; ezért egyetlen egységes mozgása van, amiből következik, hogy nincs ellentéte. A csillagászok viszont, mivel a csillagos égen eltérő mozgásokat észleltek, azt állították, hogy az ég nem az első mozgó.
6. Az ókor szerint az ég mozgásának célpontja nála alacsonyabb rendű dolgok létrehozása és pusztulása. Ámde nekünk azt kell mondanunk, hogy az ég a maga mozgásában ugyanarra tart, amerre az anyag. Mivel az anyag nem rendelkezik teljes léttel, csak részlegessé, ezért mindenféle formák felé törekszik; hasonlóképpen mivel az ég egy kvantitás, vannak részei, s mivel „nincs helye”, „keresi” azt: tehát azért mozog, hogy valamennyi része elhelyezhető legyen a jobb és bal tájolás szerint. Úgy is mondhatnánk, hogy az ég mint test a legmagasabb rendű. Ámde a magasabbrendűség természetéből következik, hogy befolyásol és létrehoz, az alacsonyabbrendűség természetéből pedig az adódik, hogy létezésre törekszik: a magasabb rendű természetéből következik, hogy egyrészt a maga totalitásával, másrészt lényegének bármely megnyilvánulásával hat

minden nála alacsonyabb rendűre mint totalitásra és lényegének bármely megnyilvánulására: s mivel ezt nem képes egyszerre megtenni, ezért folyamatosan hat az alacsonyabb rendűre. Mi tehát az ő végcélja? Azt kell mondanunk, hogy nem a maga hasznát keresi, amiképpen a szem sem öncélúan lát, hanem az egész test érdekében, mivel az egész kedvéért létezik, és a maga egészében e cél érdekében létezik. Tehát az a cél, amely felé az ég a maga mozgásában törekszik, a világegyetem léte, illetve a világegyetem fenntartása.

*

IRODALOM

A középkori oktatásra és az egyetemek kialakulására vonatkozóan lásd H. GRUNDMANN: *Vom Ursprung der Universität im Mittelalter*. Berlin, 1957; R. SPRANDEL: *Verfassung und Gesellschaft im Mittelalter*. Paderborn, 1978²; G. ZARNECKI: *Kolostorok, szerzetesek, barátok*. Budapest, 1986.

A skolasztikáról és a kolduló rendekről: R. KRAUTHEIMER: *Die Kirchen der Bettelorden in Deutschland*. Köln, 1925; *Lexikon für Theologie und Kirche*. Begründet von Dr. Michael Buchberger. Freiburg, 1957-1967²; G. ZARNECKI: i. m.

Eckhart életéről és tevékenységéről: H. PIESCH: *Meister Eckhart. Eine Einführung*. Wien, 1946; F. BRUNNER: *Maitre Eckhart*. Paris, 1969; H. FISCHER: *Meister Eckhart. Einführung in sein philosophisches Denken*. Freiburg/München, 1974; K. RUH: *Meister Eckhart*. (In: *Deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. Neue Ausgabe, Bd. 2. Berlin, 1978, 327-348); A. M. HAAS: *Meister Eckhart als normative Gestalt geistlichen Lebens*. Einsiedeln, 1979; K. RUH: *Meister Eckhart: Theologe, Prediger, Mystiker*. München, 1985; G. WEHR: *Meister Eckhart*. Hamburg, 1989.